

ISLAMSKA VERSKA ZAJEDNICA U SLUŽBI JUGOSLOVENSKE SPOLJNE POLITIKE

APSTRAKT: Prilog se bavi ulogom koju je IVZ imala u uspostavljanju veza Jugoslavije sa zemljama islamskog sveta u periodu od 1949. godine pa sve do polovine šezdesetih godina. Kada su jugoslovenski državni organi ostvarili redovnu komunikaciju i diplomatske odnose sa većinom ovih država, prestala je njihova zainteresovanost za usluge IVZ-a.

Jugoslavija je posle sukoba sa IB-om preduzela mere za popravljjanje odnosa sa moćnim zapadnim državama ali i sa afričkim i azijskim zemljama, da bi olakšala pritisak sa Istoka i izašla iz političke i privredne izolacije u kojoj se nalazila. Značajan momenat u probijanju izolacije predstavljala je odluka da se Jugoslavija kandiduje za nestalnog člana Saveta bezbednosti doneta na sednici Politbiroa CK KPJ, 30.8.1949. godine. Važnu ulogu u tom smislu dobila je Islamska verska zajednica koja je počela sa uspostavljanjem kontakata sa inostranstvom od 1949. godine i razbijanjem slike o progonu islamske vere u Jugoslaviji. Te godine je iz Jugoslavije bila upućena prva delegacija posle Drugog svetskog rata na hadžiluk u Meku i Medinu.¹ U delegaciji su bili reis-ul-ulema Ibrahim Fejić, njegov pomoćnik Murad Šećeragić, predsednik Verske komisije za Bosnu i Hercegovinu Hasan Ljubunčić, predsednik Vakufa za Makedoniju Šaip Šerif i Sinan Hasani, činovnik iz Prištine. Delegacija je posetila Egipat, Siriju, Saudijsku Arabiju, Liban i Tursku.²

¹ Verske dužnosti islamskih vernika temelje se na pet stubova islama: ispovedanju vere, molitvi (pet puta dnevno), davanju milostinje, postu i hodočašću. Pretpostavlja se da jedanput u životu svaki islamski vernik oba pola može sakupiti sredstva da bi u određeno doba godine preduzeo posetu Meki. Tokom vekova ova institucija služila je kao jedan od najjačih faktora objedinjavanja u islamu. Prosečan broj hadžija između dva svetska rata iznosio je godišnje preko 170 000. Godine 1957. broj hodočasnika popeo se na jedan milion a 1958. hadžija je bilo oko 620 000. Najveći broj hodočasnika slali su u to vreme Egipat i Pakistan. Filip Hiti, *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*, Sarajevo, 1988, str.133.

² Delegacija nije posetila Irak jer u njemu nije bilo jugoslovenskih izbeglica i raseljenih lica, a smatralo se osim toga da je Irak „najreakcionarnija zemlja Srednjeg Istoka” u kojoj se moglo naići na provokacije i napade kojima bi bio umanjen efekat posete ostalim zemljama, a pre svega Saudijskoj Arabiji. Kabinet Maršala Jugoslavije, II-10.

„Hadžije” su u Egiptu preko tamošnjeg jugoslovenskog poslanstva dovedene u kontakt sa predstavnicima štampe, posetili su rektora Univerziteta Al Azhar i druge značajne ličnosti. Poslanik Miloš S. Moskovljević pisao je 26.9.1949. iz Kaira: „Ideja da se pošalje jedna grupa naših muslimana na hadžiluk vrlo je dobra i njeno ostvarenje je preduzeto u pravo vreme. Zbog protiv-državne propagande jedne preostale grupe četničko-ustaških monarhista ovde su posle rata širene najneverovatnije vesti o našoj zemlji, a naš propagandni rad izgleda da je rđavo organizovan i pogrešno vođen, tako da nije imao nikakvog efekta. Zahtev za opozivanjem ministra Badnjevića je izraz shvatanja egipatskih merodavnih krugova da je naše poslanstvo radilo kao filjala sovjetskog poslanstva, da je vodilo komunističku propagandu, a ne našu nacionalnu propagandu u cilju upoznavanja Egipćana o našim naporima u socijalističkoj izgradnji i za ekonomskim osamostaljenjem naše zemlje. Treba imati na umu da u Egiptu i u drugim muslimanskim zemljama vera još uvek igra krupnu ulogu u državnom životu i ima veliki uticaj na narodne mase. Izložena stalnoj anglo-američkoj propagandi o sovjetskoj opasnosti, egipatska javnost je bila nepoverljiva prema svim zemljama narodne demokratije i verovala je u sve neistine o Jugoslaviji, na prvom mestu o gonjenju muslimanske vere. I tek u poslednje vreme, pošto se ideološko-metodsko razmimoilaženje između KPJ i Informbiroa pretvorilo u ekonomski i politički sukob između Jugoslavije s jedne, i SSSRa i drugih zemalja narodne demokratije s druge strane, u egipatskoj štampi počeli su se pojavljivati objektivniji članci i vesti i na Jugoslaviju se počelo gledati drugačijim očima... Pošto se već osećao preokret u raspoloženju egipatske javnosti prema našoj zemlji, dolazak hadžija je došao u pravi čas. Njihov dolazak i odlazak na hadžiluk, poseta rektoru Al Azhara, klanjanje u džamijama, intervju i prijem novinara u njihovu čast-sve je to razglašeno po celom arapskom svetu, odjeknuće tamo vrlo dobro i stvoriće dobro raspoloženje za našu zemlju.”³

Poslanik podseća na govor sirijskog predstavnika na Skupštini OUN od 21. septembra 1949. u kome je rekao da male zemlje treba da obrazuju treći tabor, nezavisan od SSSR i SAD. Moskovljević je u tome nalazio veliku šansu za Jugoslaviju.

Pošto je delegacija posetila najviše predstavnike verskih vlasti u Libanu, u Damask je, prema prethodno načinjenom planu, otputovala iznenada, kako bi se izbeglo da ustaška emigracija dobije vremena i organizuje izvesne incidente. Delegacija je u Siriji posetila i sedište Velikog muftije. Članovima delegacije je pred polazak na put skrenuta pažnja da izbegavaju kontakte sa predstavnicima emigracije, ali oni se nisu u potpunosti držali upozorenja.⁴

³ Arhiv Jugoslavije, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-128-257.

⁴ Prvih godina posle rata muslimanska emigracija nije imala svoju posebnu organizaciju već je delovala u okviru organizacija hrvatske emigracije. Izuzetak predstavlja „Udruženje bosansko-hercegovačkih i sandžačkih muslimana-Hrvata”, osnovano 1943. u Engleskoj. Srpska emigracija je odmah reagovala osnivanjem „Udruženja Srba-muslimana”, koje je delovalo u osloncu na SNO u Kanadi. Alija Konjuhodžić je kao predstavnik Muslimana u ovoj organizaciji pokrenuo list *Bratstvo*. Većina Muslimana ostala je ipak u okviru „Hrvatske katoličke i muslimanske zajednice” u kojoj je kasnije došlo do rascapa i podele. Bosanski muslimanski komitet koji je delovao u Kairu, uputio je 10. aprila 1948. britanskom predsedniku Vlade zahtev, u ime Muslimana BiH i svih političkih izbeglica u svetu, memorandum u kome se objašnjava da je BiH tokom

Svrhu posete objašnjava i izvod iz članka posvećen putovanju delegacije, objavljen u *Glasniku Vrhovnog islamskog starešinstva*: „Putovanje Reis-ul-uleme i njegovih prijatelja na hadžiluk u Meku iziskivalo je teških napora i materijalnih žrtava. No to ne treba žaliti. Lažna i tendenciozna propaganda koju stalno i uporno šire neprijatelji naše države i ratni zločinci, koji se kriju po zemljama Bliskog istoka, bila je stvorila u tim zemljama takvo mišljenje o položaju muslimana, da se čovjek mora zaprepastiti. O našoj zemlji pisano je u tamošnjoj štampi, da se muslimani u Jugoslaviji masovno ubijaju, da je sve muslimansko sveštenstvo poubijano itd. itd. U svojim izjavama datim predstavnicima tamošnje štampe, koji su stalno opsjedali naše hadžije od Kaira do Istambula, kao i najvišim verskim predstavnicima, grupama i pojedincima svih islamskih zemalja, oni su ove klevete na našu zemlju najenergičnije opovrgavali i dokumentovanim izlaganjima dokazivali neosnovanost i lažnost takvih vesti(...)”.⁵

Opravnik poslova Poslanstva FNRJ u Bejrutu Lazar Lilić pisao je Ministarstvu inostranih poslova FNRJ 28.10.1949, da je dolazak delegacije „pao u povoljan čas” i doprineo povoljnom stavu arapske javnosti po pitanju glasanja za Jugoslaviju u Ujedinjenim nacijama za izbor u Savet bezbednosti. Sirija je pred Arapsku ligu izašla sa predlogom da kao blok glasaju za kandidaturu Jugoslavije.⁶

Članovi delegacije poslali su 18.1.1950. zajednički izveštaj predsedniku J. Brozu o putovanju u hadžiluk, a zamenik reis-ul-uleme, Murat Šećeragić, pisao je 22.1.1950. predsedniku Republike o mogućnostima političkog uticaja koji se Jugoslaviji otvarao na Bliskom istoku. Šećeragić je smatrao da je za početak trebalo učiniti tri stvari: poslati na Univerzitet Al Azhar što više studenata iz Jugoslavije; u Jugoslaviji pokrenuti list o verskom životu islamskih vernika; u Saudijskoj Arabiji osnovati diplomatsko predstavništvo; održavati kulturne veze sa jugoslovenskim iseljenicima u Turskoj.

Od 1950. godine reis-ul-ulema je primao posete stranih predstavnika i novinara, štampu iz islamskih zemalja, a održavao je i prepisku sa pojedinim ličnostima iz muslimanskog sveta.⁷

Poslanstvo FNRJ u Egiptu posetila je početkom 1952. delegacija arapsko-islamskog kongresa sa namerom da uruči peticiju u kojoj se apeluje na jugoslovensku Vladu da poput puštanja na slobodu nadbiskupa Stepinca, oslobodi i pohapšene Muslimane,

vekova sačuvala svoj specijalni karakter i individualnost i da Muslimani u BiH nikada nisu pristali na podelu ili priključenje srpskim ili hrvatskim teritorijama. Memorandum je posebno bio uperen protiv „pan-srpske propagande”. Bosanski Muslimani su oznaženi kao glavne žrtve komunističkog režima, koji je prema ovom dokumentu bio podržavan većinom od strane pravoslavnih Srba, „priridnih saveznika ruskih boljševika”. Od Britanaca su tražili pomoć za borbu protiv komunizma i podsećali da ako se pruži zaštita „maloj muslimanskoj naciji u Evropi”, Velika Britanija steći prijateljstvo i naklonost celog sveta. Sličan zahtev bio je upućen i krajem januara 1949. iz Damaska, a potpisali su ga Derviš Čehovič i Mahmut Kapetanović. Public Record Office, Foreign Office, 371/78680.

⁵ U *Glasniku VIS* je po povratku delegacije dugo izlazio feljton pod naslovom „Put u hadž” Hasana Ljubunčića. *Glasnik VIS u FNRJ*, br.1-3 i 4-6, 1950/1951; Arhiv Jugoslavije, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-128-257.

⁶ Kabinet Maršala Jugoslavije, II-10.

⁷ Arhiv Jugoslavije, Savezna komisija za verske poslove, 144-140-763-766.

među kojima posebno: Kasima Dobraču, Mahmuda Trafika, Derviša Korkuta, Abdu-rahmana Hukića i dr. Razgovore su vodili savetnik u Poslanstvu Dizdarević i poslanik Milan Ristić. Oni su stekli utisak da je u islamskim krugovima puštanje Stepinca na slobodu shvaćeno kao da jugoslovenske vlasti zauzimaju neki specijalan stav prema katolicima i da se na taj način vrši diskriminacija prema Muslimanima. Dizdarević i Ristić su odbili da prime peticiju, ali su odmah preduželi korake da amortizuju njene posledice. Obišli su neke od potpisnika ove peticije, rektora Kairskog univerziteta Al Azhar, velikog muftiju Egipta, vođu Muslimanske braće i dr.⁸

Jugoslavija je 1953. imala uspostavljene diplomatske odnose sa Egiptom, Iranom, Libanom, Pakistanom, Sirijom i drugim zemljama. Krajem 1953. jugoslovenski diplomati dobili su instrukcije da pojačaju dodire sa predstavnicima zemalja Azije i Afrike koje su imale slična shvatanja o karakteru međunarodnih odnosa kao Jugoslavija.⁹

Na hadžiluk iz Jugoslavije u Meku i Medinu putovala je 1953. godine samo jedna osoba, 1954. godine je putovalo 11 hadžija, a 1955. godine već 65 hadžija. Najviše putnika bilo je iz BiH, njih 54, potom iz Makedonije 8, i sa Kosova i Metohije njih 3. Ovo je bila četvrta grupa koja je išla posle rata i najbrojnija za 45 godina.¹⁰ Po povratku hadžija u zemlju te godine, u Saveznoj komisiji za verske poslove je konstatovano da Islamska verska zajednica treba da održava što bolje kontakte sa inostranim islamskim verskim zajednicama, a posebno sa Egiptom, Sirijom i sl. član Savezne komisije za verske poslove Selmo Hašimbegović bio je zadužen da u Sarajevu ispita mogućnosti za održavanje tih veza i da podnese konkretne predloge.¹¹

Na hadžiluk 1956. godine otišla je grupa od 31 lica (troje iz NR Srbije, 15 iz NR BiH i 13 iz NR Makedonije). Državni sekretarijat za inostrane poslove povodom toga je obavestio Saveznu komisiju za verske poslove da su ustaški emigranti nastojali da umanje utisak koji su ostavile jugoslovenske hadžije u arapskim zemljama. Pod njihovim uticajem neki važniji sirijski listovi pisali su o bednom izgledu hadžija (objavljeno je da je na putu umrlo šest hadžija umesto dvojice), kojima je morala da se pruži pomoć u novcu i odeći jer im jugoslovenske vlasti nisu odobrile da nose veće sume deviznih sredstava. Prilikom jednog razgovora ministra trgovine Saudijske Arabije koji je boravio u Damasku, Poslanstvo FNRJ je dobilo informaciju da su ustaški emigranti proturili vest u vladajućim krugovima Saudijske Arabije, da je dolazak velikog broja hadžija iz Jugoslavije rezultat Naserove intervencije kod Tita, prilikom susreta i razgovora u Suecu, a ne stvarne slobode religije.¹²

Vrhovno islamsko starešinstvo je jednim raspisom s početka 1957. obavestilo sve Ulema međžlise i Starešinstva na području FNRJ o odluci SKVP po kojoj se te godine predviđao odlazak 35 hodočasnika. Svaki putnik je imao garantovanu i obezbeđenu

⁸ ASMIP, PA, Jugoslavija, Verska pitanja, 160, br.42058.

⁹ Branko Potranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988, III, Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd, 1988, str.360.

¹⁰ Arhiv Jugoslavije, SKVP, 144-13-201, 21-257, 22-258.

¹¹ AJ, SKVP, Zapisnik sa redovne sednice SKVP, 6.10.1955, 144-12.

¹² Josip Broz Tito, Gamal Abdel Naser i i indijski premijer Nehru sastali su se 1956. na Brionima, a iste godine Jugoslavija je osudila napad na Egipat. AJ, SKVP, 144-18-233 i 21-257.

određenu sumu dolara (137\$) uz cenu zvaničnog kursa kod Narodne banke Jugoslavije (1:600 dinara). Pored toga svaki hodočasnik je morao da nosi još 200\$ koje je mogao da dobije u zamenu za zlatnike kod Narodne banke, po zvaničnom kursu (kasnije je odobrena zamena 300 \$). Troškovi prevoza avionom Beograd-Kairo, nabavka pasoša i viza i ostali troškovi iznosili su još oko 100 000 dinara. Prema istom raspisu svaki hodočasnik je morao da ponese čist veš, novo odelo, cipele, kofer i druge potrebe za ovako dalek put. Vodilo se računa o tome kakav će utisak ostaviti kao „grupa jugoslovenskih hadžija”.

Savezna komisija za verska pitanja dotirala je svake godine put sa oko 2500 \$, koliko je za tu svrhu dobijala od Saveznog izvršnog veća.

Iz Jugoslavije je na put 1957. krenulo 34 hodočasnika a u Kairu (Džidi) im se pridružio i Zuko Džumhur, novinar iz Beograda. Iz NR BiH je krenulo 20 lica (uglavnom zemljoradnici i zanatlije), iz NR Srbije pet (zemljoradnici), NR Crne Gore jedan (Bakalović Hafiz Šukrija, imam i član Islamskog starešinstva iz Titograda) i iz NR Makedonije osam (sedam zemljoradnika i jedan službenik Vakufskog poverenstva iz Skoplja). Troje putnika je umrlo na hodočašću.

Prema informacijama koje je primao DSIP, hadžije koje su iz Jugoslavije stigle u Egipat 1957. bile su prilično zapažene u javnosti. Hodočasnike je primio 27.6. Gamal Abdel Naser, na svoju inicijativu i tom prilikom im izrazio uvažavanje za politiku i podršku Jugoslavije i posebno za predsednika Tita.¹³ Hodočasnici su imali i različite kontakte sa predstavnicima verskih, kulturnih i političkih organizacija, sa novinarima, državnim funkcionerima, ali i predstavnicima emigracije.¹⁴

¹³ Arhiv Saveznog ministarstva inostranih poslova, PA, Verska saradnja, dok.br.419765; AJ, SKVP, 144-22-258 i 23-277.

¹⁴ AJ, SKVP, 144-23-277. Sve do 1957. među muslimanskim emigrantskim organizacijama nisu bile zapažene neke ozbiljnije delatnosti. Tek te godine pojavljuje se prvo muslimansko društvo „Moslems Verien”, koje je osnovano u Beču, a na čijem čelu je bio Muhamed Pilav. Početkom 1958. u Beču je osnovana sekcija „Jami at al Islam” (Sveislamsko društvo), sa centrom u San Francisku. U ovu sekciju odmah su se uključili Pilav M, dr Smail Balić, dr Ahmed Balagija i dr. Istovremeno, izdvaja se i jedna ekstremnija grupa Mulimana koja formira „Središnji odbor bosansko-hercegovačkih i sandžačkih muslimana Evrope”. Sekcija „Jami at el Islam” u Beču uspostavila je i proširila svoje veze sa emigrantima-muslimanima u Italiji i Nemačkoj i otvorila svoje kancelarije u svim izbegličkim logorima ovih zemalja. Sekcija je imala na spisku 268 muslimana koji su živeli u Austriji i oko 170 u izbegličkim logorima. Predsednik sekcije u Italiji bio je 1960. politički emigrant iz Mostara Omar Sefić, koji se nalazio u Trstu, gde je bila smeštena kancelarija pri logoru za izbeglice „San Sabbo”. Na inicijativu sekcije „Jami at el Islam” formiran je avgusta 1958. „Središnji odbor bosansko-hercegovačkih muslimana”. Otvaranje ove organizacije pokrenuto je još 1953. godine od strane muslimanske emigracije u Londonu i Parizu. Ovaj odbor je po osnivanju bio politički vrlo aktivan. Muslimanima Jugoslavije upućivane su poruke preko Radio Madrida, od islamskih verskih poglavara u arapskim zemljama traženo je apelima u više navrata da se zauzmu za Muslimane u Jugoslaviji. Ministrima inostranih poslova SSSR-a, SAD, Velike Britanije i Francuske, prilikom zasedanja u Ženevi 1959. upućen je zahtev za intervenciju zbog progona Muslimana u FNRJ. Avgusta 1959. Odbor je uputio opširno pismo Muhamedu V u Rabat u kome je naveden spisak „kulturnih, verskih i ekonomskih ustanova” koje su oduzete Muslimanima u Jugoslaviji. Na kraju pisma oni kažu: „Sigurni smo da će Vaše Veličanstvo učiniti sve da se bosansko-hercegovačkim muslimanima povrate njihove ustanove i tako sačuva Islam na njegovoj najzapadnijoj tači tj. Balkanskom poluostrvu. „U Argentini i SAD osnovan je 1955. Muslimanski verski kulturni klub, koji je imao oko 160 članova. Klub je okupljao muslimane-emigrante na verskoj osnovi. Članovi kluba odbili su vezu sa reis-ul-ulemom, smatrajući ga lutkom u rukama komunističkog režima, ali među njima je bilo i onih koji nisu bili sasvim neprijateljski raspoloženi prema Jugoslaviji. U Švajcarskoj je bio aktivan

Početak 1957. VIS je preduzeo izvesne korake da pošalje jednu delegaciju u arapske zemlje. Mada su usledili pozivi iz Egipta, Sirije, Libana, Jordana i Saudijske Arabije, zbog bolesti reis-ul-uleme Fejića, kao i zbog nesloge u samom rukovodstvu VIS-a, put te godine nije bio ostvaren. Sledeća delegacija upućena je na Bliski istok februara 1958. U sastavu delegacije su pored reis-ul-uleme Sulejmana Kemure,¹⁵ bili i Sulejman Filipović, predsednik Vrhovnog vakufskog sabora, Hafiz Bedri Hamid, Hafiz Bajram Agani, predsednik Islamskog starešinstva Srbije, Hadži Mustafa Ševa i

Adil Zulfikarpašić, koji je iz zemlje pobegao 1946.godine i dugo je delovao kao blizak saradnik Augustina Juretića. Muslimanska emigracija je izdavala niz listova, brošura i časopisa, među kojima *Glasnik* u Čikagu, *Hrvatski dom* u Švajcarskoj, *Bosanski pregled*, itd. Urednik ovog lista bio je A. Zulfikarpašić. On je 1962. u nastavcima objavio tekst „Na Drini Čuprija i Travnička hronika, od Ive Andrića, u svetlu bratstva i jedinstva”, koji je napisao Šukrija Kurtović iz Sarajeva. U tekstu se napadao Andrić jer je netačno prikazao Muslimane u svom delu. Novine koje su izlazile u islamskim zemljama često su ustupale mesto za tekstove u kojima se govorilo o gaženju sloboda jugoslovenskih Muslimana. AJ, SKVP, 144-81-569.

¹⁵ Prema šerijatskim propisima pripadnici islamske veroispovedi u Jugoslaviji trebalo je da imaju verskog starešinu koji će upravljati njihovim verskim poslovima. Za višenje verskih poslova njemu je bilo potrebno naročito ovlašćenje-menšura. Prvi verski poglavar pod nazivom reis-ul-ulema (starešina verskih učenika) u BiH je imenovan 1882. a menšuru je dobio iz Carigrada. Početkom 1930. kada je došlo do unifikacije IVZ-a za celo područje Kraljevine Jugoslavije (donet je Zakon o IVZ-u), tadašnji reis, Dženaludin Čaušević, imenovan je za reis-ul-ulemu svih pripadnika islamske veroispovedi u Jugoslaviji sa sedištem u Sarajevu. On je odbio pokušaje da se njegovo sedište premesti u Beograd. To je ipak učinjeno krajem 1930. kada je za reisa došao Ibrahim Maglajlić. Dolaskom Fehima Spahe 1938. na mesto reisa, ponovo je sedište vraćeno u Sarajevo. Posle Fehima Spahe za reisa je bio izabran Ibrahim Fejić. Vrhovni vakufski sabor je na vanrednom zasedanju, 15.11.1957. uvažio molbu Hadži Ibrahima Fejića za razrešenje dužnosti zbog slabog zdravlja i starosti i jednoglasno izabrao za novog reis-ul-ulemu, Hadži Sulejmana ef. Kemuru. Svečana predaja menšure obavljena je 8.12.1957. u Gazi Husrevbegovoj džamiji u Sarajevu. Sulejman Kemura je bio rođen 1908. u Sarajevu, u staroj porodici iz koje je poticao i teolog, orijentalista i hroničar Šejh Sejfudin efendija Kemura. Osnovnu školu je završio u Sarajevu, a zatim je školovanje nastavio u Gazihusrevbegovoj medresi i Šerijatskoj sudačkoj školi. Radio je u šerijatskim sudovima u Foči i Konjicu. Jedno vreme radio je i kao sekretar muftijstva u Mostaru i kao nastavnik veronauke u mostarskoj gimnaziji i učiteljskoj školi. Od 1949. bio je na mestu direktora Gazihusrevbegove medrese, kao i na dužnosti urednika *Glasnika* VIS Jugoslavije. Kemura je bio jedan od osnivača Udruženja Ilmije i od 1950. do 1957. bio je sekretar Udruženja. Primajući položaj reis-ul-uleme Hadži S. Kemura je izrekao zakletvu da će raditi po propisima islama i Ustava IVZ-a i da će u svakoj prilici čuvati verske interese Muslimana i interese SFRJ. Slično je ponovio i prilikom predaje menšure 8.12.1957. Posle izbora novog reisa iz rukovodećih organa IVZ-a su postepeno uklonjeni određeni ljudi od kojih su neki bili poznati komunisti i društveno-politički radnici, što je korišteno u propagandi da Jugoslavija radi na likvidaciji islama. Od izbora reis-ul-ulema je redovno svake godine prisustvovao prijemu u SIV-u povodom rođendana Predsednika Republike i nacionalnog praznika Dana Republike. Primali su ga najviši državni funkcioneri. Bio je odlikovan Ordenom jugoslovenske zastave I reda. Sastajao se sa poglavarima drugih verskih zajednica. Reis-ul-ulema je nekoliko puta obilazio BiH, Makedoniju, Kosovo i Metohiju i Sandžak i održavao sastanke sa verskim službenicima, držao predavanja, odlazio na prijeme kod republičkih rukovodstava i sl. On je takođe primao strane verske delegacije, diplomate, novinare i dr. Obišao je Egipt, Saudijsku Arabiju, Siriju, Liban, Irak, Maroko, neke od ovih zemalja i po više puta. Uspostavio je veze sa skoro svim verskim poglavarima u Africi i Aziji. S. Kemura je redovno podnosio izveštaje o svojim kontaktima i razgovorima, a imao je i niz predloga kako da se ti kontakti unaprede. Glavni cilj ovih kontakata bio je razbijanje neprijateljske propagande u tim zemljama o „tobožnjem nepoštovanju verskih sloboda u Jugoslaviji”. Jedan od najozbiljnijih prigovora na Kemurin račun bio je ipak nepoznavanje arapskog jezika. Politika, 16.11.1957; AJ, SKVP, 144-22-258, 144-34-326, 144-34-326, 44-396, 57-450, 73-560; *Glasnik VIS* u *FNRJ*, br.1-2, 1958, str.3-8; ASMIP, PA, 192/32, br. 422011.

Dževdet Palaska. SKVP je za članove delegacije obezbedila po jedno svetlo odelo, mantil i cipele, po dve košulje, pidžamu, čarape, kravatu, maramice, peškir, kožni kofer, priručnu apoteku i termos. Bili su im takode plaćeni i troškovi oko pasoša i viza. Za reisa je umesto mantila nabavljeno džube od najboljeg materijala. Putnici su imali plaćene dnevnicе, a obezbeđena su im i sredstva za troškove taksija i drugog prevoza, novac kao poklon za izbeglice iz Palestine, kao i suma od 500 000 dinara za poklone raznim ličnostima.¹⁶ Delegacija je na putu ostala 28 dana, a obišli su Egipat, Siriju, Liban, Jordan i Saudijsku Arabiju. Delegacija je po izveštajima DSIP-a bila dobro primljena i njena poseta je doprinela upoznavanju i popularizaciji FNRJ. Bili su primljeni i od strane šefova država Egipta i Saudijske Arabije.¹⁷

Jugoslavija je od 1957. godine uspostavila odnose sa Marokom i Tunisom, a 1958. priznala je Republiku Irak. Predsednik Republike je krajem 1958. i početkom 1959. obišao nekoliko zemalja Azije i Afrike. U proleće 1961. Tito u pratnji brojne delegacije ponovo putuje u posetu državama severne i zapadne Afrike brodom „Galeb”. Poslednja stanica na tom putu bio je Egipat i prilikom razgovora sa Naserom obavljani su preliminarни razgovori o prvoj konferenciji nesvrstanih koja će biti održana u Beogradu septembra 1961.¹⁸

Broj od 35 lica se ustalio narednih godina i predstavljao kvotu za hadžiluk sve do 1961. I pored velikih novčanih izdataka (posebno jer je većina hadžija poticala iz redova zemljoradnika i tek poneki zanatlija), broj prijavljenih je svake godine bio sve veći od broja dozvoljene kvote. Iz NR Srbije, koja je imala oko 695 000 pripadnika IVZ, na hadžiluk je 1959. i 1960. bilo određeno samo 12 lica.¹⁹ Iz BiH se 1960. godine javilo 57 lica, a broj bi bio daleko veći da se kod nekih nije intervenisalo da ne traže pasoše s obzirom na ograničeni broj odobrenja. To je izazivalo nezadovoljstvo i niz intervencija, pa čak i obraćanja predsedniku Republike.

Miloje Dilparić, sekretar Savezne komisije za verske poslove, primio je, aprila 1959, anonimno pismo iz Skoplja u kome se optužuje skopski muftija Hadži Šaip da za pasoše i troškove puta traži od potencijalnih hadžija 200 000 dinara u zlatu. U pismu se navodilo da su taj iznos platili svi oni koji su bili određeni za put.²⁰

Organizaciju putovanja na hadžiluk od 1959. godine preuzelo je preduzeće „Putnik” iz Sarajeva. Putnici su obično išli avionom preko Egipta što je nametalo velike putne troškove i izdatke u devizama za neke relacije. Vrhovno islamsko starešinstvo je da bi obezbedilo što većem broju zainteresovanih mogućnost da putuju i da bi putovanje bilo jeftinije, predlagalo državnim organima da se prevoz hadžija obavlja brodom iz neke od jugoslovenskih luka do luke Džide u Saudijskoj Arabiji i nazad.²¹

¹⁶ AJ, SKVP, 144-26-280.

¹⁷ AJ, SKVP, 144-26-280 i 29-314; *Borba, Politika, Oslobođenje*, 21.2.1958; *Politika, Borba*, 27.3.1958; *Politika, Borba*, 10.7.1960; *Borba, Delo*, 15.7.1962.

¹⁸ Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1969/1971*, Beograd, 1984, str.21.

¹⁹ AJ, SKVP, 144-35-327, 47-399.

²⁰ AJ, SKVP, 144-36-328.

²¹ AJ, SKVP, 144-41-388.

Prilikom prijavljivanja za odlazak na hadž 1961, broj prijavljenih po svim republikama je naglo porastao. Bilo je i dosta lica koja su putovala u Meku u više navrata. Na intervenciju reis-ul-uleme Sulejmana Kemure, ograničenje za odlazak na hadž je ukinuto. Mogli su da putuju svi oni koji bi pružili garanciju kod Narodne banke da poseduju najmanje 300 \$. Država više nije dotirala putnike, već su oni sada deponovali veće količine zlata za devize dobijene od Narodne banke. Te 1961. grupu su činila 154 lica, a na putu su ostali 40 dana. Naredne 1962. godine putovalo je 150 lica²² (iste godine delegacija IVZ-a posetila je Maroko), 1963. nije organizovan hadž, a 1964. na hadž je išla 281 osoba.

Organizacija puta 1964. bila je vrlo loša. Hadžije su putovale preko sarajevskog „Putnika”, koji je zaključio ugovor sa JAT-om i avionskom kompanijom UAR za prevoz hadžija od Jugoslavije do Egipta. Karte za povratak nisu bile na vreme rezervisane tako da su hadžije ostale 10 dana duže u Saudijskoj Arabiji, došli su u sukob sa Ambasadom SFRJ zbog troškova koje su imali, a bilo je i problema sa smeštajem.

Ukidanje ograničenja za odlazak na hadž pozdravljeno je od strane IVZ-a. Državni organi su konstatovali da su mnoge hadžije po povratku u zemlju pričale kako im se kao Jugoslovenima svuda izlazilo u susret i kako su tek tokom boravka van zemlje uvideli šta Jugoslavija znači na međunarodnom planu. Pored pozitivnih efekata, u vezi sa odlaskom na hadž bilo je i nekih negativnih. Pojedini pripadnici IVZ-a nastojali su da prikažu kako je odlazak na hadžiluk, pre svega, zasluga pojedinih arapskih zemalja i to na prvom mestu Egipta. Osim toga, hadžije su svake godine dolazile u kontakt sa emigracijom u arapskim zemljama i u tim prilikama dešavalo se da emigranti napadaju vođstvo IVZ-a zbog indolentnog stava prema mešanim brakovima, ukidanju šerijatskih sudova, smanjenju broja verskih škola i sl.

SKVP je smatrala da se prilikom organizovanja putovanja na hadžiluk mora voditi više računa o tome koja lica putuju, tj. da li su ta lica politički ispravna i sigurna. Skretala je pažnju i na nužnost obezbeđivanja jače kontrole hadžija za vreme puta i boravka u Saudijskoj Arabiji (posebno praćenje njihovih veza sa emigracijom).²³

Od početka šezdesetih godina reis-ul-ulema gotovo svake godine putuje u posetu nekoj od arapskih zemalja, a jugoslovenski studenti odlaze na studije u Kairo.²⁴ Delega-

²² Krajem 1962. muslimanska emigracija je izdala letak „Okružnica muslimanskih verskih dostojanstvenika” u kome se iznosilo da Muslimani u SFRJ nemaju nikakvih prava. Stilizacija letka je bila takva da je izgledalo kao da je on napisan u zemlji. Navedena su imena lica među kojima su bili i neki ugledni članovi IVZ-a i Ilmije. Na Panislamskom kongresu u Karačiju iste godine isticano je u nekoliko navrata da se islamska vera i Muslimani nalaze u Jugoslaviji u teškom položaju. Pojedini verski funkcioneri u inostranstvu, ali i službenici ambasada arapskih zemalja u Jugoslaviji zastupali su mišljenje da treba braniti islam od komunističkog sveta i sprečavali dolazak studenata iz Jugoslavije na Al Azhar. Takode, među onim studentima koji su otišli na školovanje bilo je dosta lica koja su odbila da se vrate kao Mehremić Husein, Korkut Hariz, Ajdić Čamil i dr. Pored njih i emigranata koji su pred kraj ili posle rata napustili zemlju, u neprijateljskoj delatnosti isticala se i velika grupacija Muslimana i Turaka koja se polovinom pedesetih godina iselila iz zemlje. Radić Radmila, „Iseljavanje stanovništva sa jugoslovenskog prostora sredinom pedesetih godina”, *Istorijski zapisi*, br.1-2/1999, Podgorica 1999, str.143-173.

²³ AJ, SKVP, 144-81-569.

²⁴ AJ, SKVP, 144-50-405.

cija IVZ-a putovala je krajem 1963. u posetu Senegalu i Libiji. Posete, međutim, nisu bile uzvraćene i posle ponovljenih poziva, tako da su od 1964. jugoslovenski državni organi izgubili interesovanje za veze koje je IVZ ostvarivala u inostranstvu. DSIP je 16.4.1964. uputio telegram jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima u Kairu, Damasku, Bagdadu, Bejrutu, Kartumu, Tunisu, Alžiru, Rabatu, Teheranu, Kabulu, Karačiju, Nju Delhiju i Džakarti: „Poslednjih godina delegacija IVZ u SFRJ posetila je više arapskih zemalja i tom prilikom uručila tamošnjim verskim starešinama pozive za vraćanje posete. Zasada se, 1959, jedino delegacija verskog starešinstva Sirije odazvala pozivu. Razmene verskih delegacija sa arapskim i muslimanskim zemljama su korisne, posebno sa stanovišta razbijanja neprijateljske propagande u tim zemljama o tobožnjem nepoštovanju verskih sloboda u SFRJ. Dosada su aranžmani o ovim posetama išli diplomatskim putem...svi budući slični aranžmani trebalo bi da budu ugovarani u međusobnim kontaktima zainteresovanih verskih organizacija u tim zemljama sa IVZ.”²⁵

Reis-ul-ulema je izrazio svoje negodovanje u pogledu novog odnosa državnih organa prema vezama IVZ-a sa ostalim muslimanskim svetom. Njemu je ukazano na teškoće koje nisu bile rezultat stava jugoslovenskih državnih organa, već posledica teškoća koje „rukovodstva progresivnih arapskih zemalja imaju od strane konzervativnih elemenata iz redova uleme”.

Krajem 1965. državni organi menjaju odnos i prema odlasku u hadžiluk. SKVP je polovinom decembra izradila jednu informaciju o stavovima republičkih komisija za verska pitanja u vezi sa hadžom. U informaciji se prenose stavovi makedonske komisije da interes za hadž svake godine raste i da utiče na intenziviranje verskog života na terenu. Ova komisija je smatrala neodrživom tezu po kojoj je organizovan odlazak na hadž, kao i pristojno odevene hadžije, način da se SFRJ prezentuje među muslimanskim svetom. Smatrali su da je za ocenu verskih sloboda u jednoj zemlji dovoljno i samo omogućavanje odlaska na hodočašće. Komisija je smatrala da sa praksom finansiranja treba prekinuti, jer se običajem da se dodeljuju sredstva za vođu puta (oko 600 dolara), doprinosi popularizaciji hadža. Komisija je zaključila da hadž ne treba tretirati kao deo poslova IVZ-a već kao privatnu stvar vernika, a organizaciju prepustiti turističkim agencijama.

Komisije za verska pitanja SR BiH i SR Srbije uglavnom su se složile sa makedonskim stavom i dodale da je ograničavanje broja hadžija neodrživo. Time je pitanje hodočašća bilo liberalizovano od 1965. godine, ali je još uvek bilo mnogo onih koji su želeli da putuju i imali za to sredstava ali ne i dozvole. Komisija za verska pitanja pokrajinskog Izvršnog veća Kosova i Metohije konstatovala je decembra 1965. u vezi sa odlaskom na hadž sledeće: zbog ograničenog broja lica koja su mogla da idu na hadž morali su se iznalaziti razlozi za odbijanje zahteva za izdavanje pasoša; bilo je slučajeva da su pojedinci nudili predsedniku Odbora IVZ-a i po 100 000 dinara samo da uđu

²⁵ AJ, SKVP, 144-73-560.

u spisak za odlazak u hadž; među onima koji nisu mogli da idu redovnim putem bilo je i onih koji su kupovali kola radi odlaska u hadž ili su vadili pasoše za Tursku pa su odatle išli u hadžiluk.²⁶

Za putovanje u Meku i Medinu prijavilo se 1966. godine 538 vernika IVZ-a.²⁷ Pored ovih lica koja su išla u organizaciji IVZ-a, preko Starešinstva u Skoplju išlo je još 230 hodočasnika, a 246 je putovalo u organizaciji „Putnika” iz Novog Sada i nekih drugih agencija. Putovalo se za ono vreme luksuznim autobusima preko Bugarske, Turske, Sirije, a u povratku preko Jerusalima i Bejruta. Prema izveštaju SKVP, ovo putovanje je pozitivno delovalo na islamsko stanovništvo ovih zemalja jer su hodočasnici ostavljali pozitivnu sliku, a njihov prolaz kroz ove zemlje ostao je zabeležen i u novinama.

Glavna centrala Narodne banke u Beogradu obavestila je SKVP početkom 1966. da su kod hodočasnika IVZ-a, koji su podneli zlato u zamenu za stranu valutu, pronađene velike količine falsifikovanih zlatnika, tzv. turskih lira (u najviše slučajeva zlatnici nisu imali 18 karata, koliko sadrži original, već 14 karata). Od ukupno 302 lica, od kojih iz SR Makedonije 229 i iz AKMO 73, koja su podnela zlato na procenu banci u Beogradu, kod 86 lica su pronađeni falsifikovani zlatnici ili ukupno 15,5 kg zlata.²⁸

Odlasci u hadžiluk nastavili su se i narednih godina, ali oni nisu više imali onaj značaj koji su im državni organi pridavali početkom pedesetih godina. Međunarodne prilike i položaj Jugoslavije u svetu uveliko se promenio i uloga koju je u tom pogledu igrala IVZ sada nije više imala značaja. Upotreba neke verske zajednice od strane državnih organa u interesu spoljnje politike i vršenja uticaja na strano javno mnjenje nije bio jugoslovenski izum, niti je IVZ u tom pogledu predstavljala izuzetak. Jugoslovenski državni organi su na sličan način kao u slučaju IVZ-a koristili i veze koje je Srpska pravoslavna crkva imala sa drugim pravoslavnim crkvama u svetu.

²⁶ AJ, SKVP, Sednica SKVP od 27.12.1965, 144-87-601 kao i 144-93-630, 98-635 i 102-654.

²⁷ AJ, SKVP, 144-93-630, 98-635, 100-637-648, 102-654.

²⁸ AJ, SKVP, 144-93-630 i 98-635.

Summary

Islamic Religious Community in the service of the Yugoslav foreign Policy

Islamic religious organisation made contacts with foreign countries since 1949, during the isolation of Yugoslavia. Since then, the leadership of this religious organisation were visiting Islamic countries, the Muslims were going to Hajj every year, Yugoslav students were permitted to study at the Islamic universities etc. Those activities had to make the impression about the religious freedom of Muslims in Yugoslavia and to neutralize the activities of the emigration. When these aims were reached and when Yugoslavia made diplomatic relations with the most Arabian and Asian countries, the interest of the IRO with the religious organisation in other countries declined. The contacts were not broken, but they were not existing under the supervision of the highest authorities.